

STRANDHEIM BRUG

Hentet fra Paul Nissens kåseri på Strandheim 15. sept. 2005

Ja, hvordan var det på Orkedalsøren før Strandheim Brug ble etablert i 1867? Strandsettersonen ble senere kalt "Feskarøra", men det var ikke bare fiskere her. Transport av garkobber d.v.s. rensket kobber og senere kobbermalm og svovelkis hadde gått gjennom Orkdalen. Det nevnes at 20 – 40 hester stod for transporten vintres tid.

På Øra bodde det fiskere, kroholdere, jekteskipperer, handelsmenn, håndverkere, offentlige tjenestemenn, og andre yrkesgrupper. Varer ble transportert på fjorden også til Trondhjem. Siel og roing ble til dels avløst av Dampbåten som kom i 1857 i regulær trafikk.

Folk bodde i egne hus på bygslet grunn på gårdene Hov og Nærvik. Folk hadde litt plass og hadde gjerne et par husdyrgris, sau, ku eller geit. Betalin for bygsel var arbeid på gården vår og høst eller betaling i klingende mynt. Pengehusholdning overtok mer av den tungvinte naturalhusholdningen hvor man byttet varer og tjenester.

Det ble et tydelig skille på Orkedalsøren etter Strandheim Brug ble etablert i 1867.

3 generasjoner Thams

Det er 3 generasjoner athams som jar satt sitt store positive preg på utviklingen i Orkdalen. De var gründere – ja, hva er en gründer? De har ideer, ser muligheter, tar sjanser. De får andre med, det satses risikovillig kapital, de orienterer seg i inn- og utland.

Og "Thamsene" de fikk med seg det nyeste i teknologisk utvikling og da tenker jeg særlig på dampmaskiner og el-kraft.

Ja, hva må til for å starte og finne stedet?

En energikilde: Fossekraft, dampmaskin og el-kraft

Transport : Hester, vind og seil, dampbåt, veier og jernbane

Råstoff : Skog og tømmer, svovelkis, trekull og koks

Arbeidskraft : Folk kommer når det er muligheter, så det ordner seg av seg selv.

Ja, tenk bare på at flere hundre tusen nordmenn dro til Amerika i løpet av 100 år.

I litt mindre målestokk kom det folk til Orkedalsøren: 2 år før Strandheim Brug startet var det 600 innbyggere på Orkedalsøren, og 7 år etter 1150; altså en økning på 460 og i det populære prosenttall +68.

3 generasjoner Thams (komplettert med bilder)

Wilhelm Thams d. e. (1812 – 1884)

Han hadde sagbruksvirksomhet i Fredrikstad. Men! hvorfor ikke i Orkdalsfjorden?, der var det flere sagbruk i drift. Slo seg ned i Trondhjem og leide sagbruk i Ingdalen i 1859:

Fossekraft fra Ingdalselvet og Fjellkjøsen.

Da det ble mulig med dampmaskindrift, flyttet Wilhelm Thams til Orkedalsøren, leidetomt, senere kjøpte sønnen Marentius begge Nerviksgårdene. W.Thams d.e. hadde med seg 7 barn til Trøndelag.

Sønnen Marentius Thams (1836 – 1907)

Han videreutviklet Strandheim Brug og etablerte lakseeksporten. Marentius Thams var meget dyktig. Firmaet M.Thams & Co. ble dannet med sete i Trondhjem og her var han daglig leder. Etablerte eierskap med venner i Skottland. Marentius bygget Strandheim bolighus og kontorer og bodde der. Marentius Thams hadde to sønner.

3.generasjon sønn av Marentius Thams var Wilhelm Thams d.y. (1864 – 1925) fikk sin utdannelse i Sveits i det merkantile. Var leder i firmaet M.Thams & Co. i Trondheim. Fra 1890 (26 år gammel) var han med i Strandheim Brugs ledelse Bodde i den senere tiden på Fjellhei i Meldal.

En annen sønn av Marentius Thams var Christian Thams (konsulen) 1867 – 1948.

Utdannet arkitekt i Sveits, ferdig 19 år gammel. Fra 1890 som leder i Strandheim Brug. Syreformann og direktør i Orkla Grube Atiebolag fra 1910 (37 år gammel)

Thamshavnbanen er hans verk. Sluttet i 1910. Dro til Paris i 1911. Bygget ut Bårdshaug Gård til den praktfulle herregården. Bodde der selv.

Disse "Thamsene" er vel kjente for de fleste her i Orkdalen og da særlig Konsulen.

Pensjonist

Det var mange sagbruk i Norge på den tiden Strandheim Brug var i virksomhet. Soli Brug ved Sarpsfoss med sine 600 ansatte og 22 oppgangsgagervar i 1880 Nord-Europas største. I 1925 ble denne nedlagt.

Men det enestående ved Strandheim Brug var mangfoldet i produkter og utnyttelse av tømmerstokken. Og i så måte var det det største For uten planker til skip og hus ble det en stor avdeling for spesialkasser for frukt, grønnsaker, fisk, maskiner, krigsutstyr og oljeprodukter Marked var Europa. Fra 1885. ble ferdighus d.v.s. i laftet tømmer nøyaktig merket for oppsetting på "ukjent sted". "Ukjente steder" ble Frankrike, Spania, også Norge og Amerika som vi vet. Dyktige folk fra Strandheim reiste med og monterte.

Forretningsgård i Trondhjem

Firmaet M.Thams & Co hadde sete her.

Dampmaskinhuset

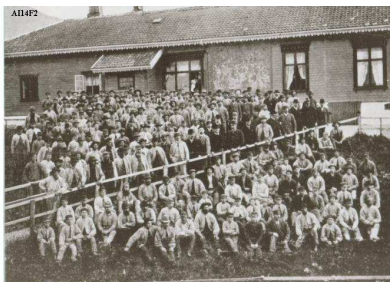
Det første Strandheim Brug med pipa fra dampmaskinhuset.

Bildet tatt i 1896 fra sør og vi ser til venstre sageri og til høyre dampmaskinhuset med skorsteinen. Bak bygningene ser vi Nøkken med plankelager bakover på tomte.

De ansatte

De ansatte i 1893 utenfor Strandheim omtrent som det er i dag

Arbeidere på Strandheim Bruk fotografert i 1893. Ved gjerdet midt på bildet står Marentius, Wilhelm og Christian Thams.

Arbeidstiden

Arbeidstiden var fra kl.6.00 til kl.18.00. med tre pauser: en halv time på formiddagen, en time for middag og en halv time senere. Maten ble gjerne brakt dit an familien til de som arbeidet der. Det var vanlig at der var stillstans ved bruket i 2 – 3 måneder i desember – januar p.g.a. is, spekt tømmer og vedlikehold. .

Ref. lydbåndopptak av Anton Rikstad og Ole Monsen

Lønn

Lønnen var 20 øre timen og 25 øre ved akkord. De ansatte hadde enkeltmannskontrakter som ble fornyet hvert år. I perioden ved driftstans kunne det bli "smalhans" for mange. I sommermånedene var det full drift døgnet rundt.

Årslønnen ble mellom 500 – 600 og det var bedre enn offentlige funksjonærer fikk.

(nevnt er 200kr. i året)

Ref. lydb.opptak av Anton Rikstad og Ole Monsen.

Velferdstiltak

At det skjedde ulykker var ikke uvanlig. Særlig ved sagene kunne det lett skje uhell som førte til at en arbeider mistet en finger eller to. Bedriften hadde alltid borbindingssaker tilgjengelig, og i tilfelle det skjedde mer alvorlige skader, som større kuttskader der det krevdes legebehandling, hadde Thams en dampbåt som kunne benyttes til transport av skadde til sykehus i Trondheim. Stedet hadde distriktslege fra 1840, men arbeidsområdet var stort, og han bar ofte på reise. I 1909 startet den lokale sanitetsforening opp et sykehjem med distriktslegen og en til som tilsynsleger, men det var først i mellomkrigstida at sykehjemmet ble oppgradert til sykehus.

Bedriften var tidlig ut med å opprette "Syge- og Hjelpekasse". Det skjedde i 1872.

”Kassen” ytte fri legehjelp og medisin samt litt hjelp til underhold ved sykdom. Også ved begravelser ble det gitt noe økonomisk støtte. Til sammenligning fikk den eldre og større sagbruksforretning Eidsvoll Værk i Østfold, sin syke- og hjelpekasse for arbeiderne først i 1882.

Arbeiderne hadde det formelle ansvaret for sykekassen, men Thams var formann. Tatt i betraktning av at sykekasser var noe nytt her i landet, og noe som arbeidere reagerte negativt på, fordi en viss prosent av ukelønna ble fratrukket til ”kassen”, så aksepterte arbeiderne ved Strandheim Brug denne kollektive hjelpekassen. Noen åpen motstand mot den er ikke registrert, men uttalelser fra bruksarbeiderne om at ”det var Thams som styrte med ”kassen”, kan tyde på at ikke alle var like begeistret for en forsikringsordning de følte de hadde liten innflytelse på. I 1903 ble en prosent av arbeidernes ukelønn, dvs. ca. 13 øre, fratrukket til hjelpekassen.

Andre velferdstilta ved bedriften var oppvarmede spiserom for arbeiderne. Her kunne også medbrakt mat varmes. Arbeiderne som bodde lengst unna hadde gjerne middagsmaten med i spann. De øvrige fikk maten brakt til brukets inngangsport ved middagstid av familiemedlemmer.

Konflikten mellom Christian Thams og bruksarbeiderne i 1902 – 1903

Arbeiderne ved Strandheim Brug stiftet i april 1902 ”Orkedalsørens Sag – Tomtearbeiderforening” Foreningen var tilsluttet Norsk Arbeidsmannsforbund og dermed Det Norske Arbeiderparti. Antallet medlemmer var til å begynne med 50, men ut over sommeren og høsten økte det og i oktober kommet opp i vel 180. Johan Isdal var formann og M. Balsnæs sekretær. Begge var flinke folk, og Balsnæs meget pennefører, noe som foreningens brev og protokoller vitner om.

Etablering av fagforeninger i den første tida etter århundreskiftet, førte – med et par unntak, ikke til større konflikter i Trondheim, men i distriktet var det annerledes. Gruvearbeiderne på Røros kom i storkamp sommeren 1900, men denne endte som et kompromiss mellom ledelsen og arbeiderne, og fagbevegelsen ble ikke svekket.

Verre var det med den neste store kampen – hos M. Thams & Co. Bortsett fra bergverkene var dette den største bedriften i fylket utenom Trondheim. Sommeren 1902 oppsto en liten konflikt på grunn av at fire arbeidere hadde fått ”katt” dvs. refs fra ledelsen fordi de hadde nektet å ta en meningsløs lav akkord. Alle forhandlinger med bedriften låste seg, og de organiserte arbeiderne og enkelte av de uorganiserte la ned arbeidet. Da Thams forsto at dette var alvor, noe han først ikke hadde trodd, ble de fire budsendt til hans kontor, og tilbudt arbeid. De fikk også innfridd sine lønnskrav med et lite tillegg.

I tida som fulgte opplevde likevel de organiserte arbeiderne flere tilfeller av overgrep fra ledelsens side, men ingen alvorlig konflikt oppsto. Da brukes i desember varslet driftsstans på grunn av årlige reparasjoner, ble arbeiderne oppsagt. Ettersom arbeiderne var vant med midlertidig stans på denne tid av året, ble det ikke oppfattet som noe spesielt.” Det ville jo bli som en vanlig juleferie”, mente de.

Da driften startet opp igjen på nyåret, gjorde fagforeningen et forsøk på å få erstattet enkeltmannskontraktene med en tariffavtale. Kravet ble bryskt avvist av Christian Thams. Han ønsket å komme fagforeningen til livs, og erklærte at alle som ville ha arbeid, først måtte melde seg ut av foreningen, og fremlegge skriftlig bevis på dette. De fleste nektet å bøye seg for kravet, med unntak av 8 - 9-stykker, som bedriften ikke kunne klare seg foruten, ble ingen tatt inn i arbeid.

Thams økte presset mot de organiserte ved å si opp alle som bodde i hus som tilhørte firmaet. Han avverterte også i landets aviser etter arbeidsvillige: Strandheim Brug hadde ledige stillinger,”dog ikke for fagforeningsmedlemmer” Situasjonen for de organiserte ble

etter hvert ganske kritisk. Hva skulle de og familiene leve av? Fagforeningen ba Ørens Meieri senke prisene. Dette ble gjort. Orkdal Herredsstyre ble søkt om pengestøtte. De svarte med å garantere for et lån på kr. 2000,- i Orkdal sparebank. Dette ble det ikke noe av. Noen følte seg presset til å melde seg ut av fagforeningen, men i februar var fortsatt ca. 160 medlemmer arbeidsledige. Kort tid etterpå ble de få organiserte som var igjen, etter at de hadde bekreftet overfor ledelsen sitt medlemskap i fagforeningen. Det var da full lockout ved bedriften.

Arbeiderne fikk støtte fra Arbeidsmannsforbundet og Landasorganisasjonen, også i form av penger, men Thams viste seg å være den sterkeste i denne kampen. Drakampen mellom Thams, forbundet og den lokale fagforeningen, fortsatte til fram til begynnelsen av mars. Da ga arbeiderne opp motstanden, og gikk med på oppløse fagforeningen sin. Men veien tilbake til arbeidsplassen skulle ikke bli lett: For å bli ansatt på nytt, måtte arbeiderne låve i ikke stifte noen ny forening på minst ett år. Thams innrømmet formelt at arbeiderne kunne ha individuelle medlemskap i Arbeidsmannsforbundet, men nederlaget var så voldsomt at organisasjonsviljen ”var drept på lange tider på Orkedalsøra” Først i 1912 ble det igjen stiftet en fagforening der, og i 1913 ble den første den første tariffavtalen opprettet ved ”Thamshavn Brug”, som Standheim Brug var omdøpt til i 1904.

Hvor hadde Thams slik ovasjon mot organiserte arbeidere? Svaret er sammensatt, men mye kan forstås ut fra at dette var en brytningstid, Christian Thams var en leder av den gamle ”paternalistiske skolen”. Han oppfattet seg som en far for sine barn, arbeiderne. Når de ble ”opprørske” og kom med krav overfor han, opptrådte de en grense: Strandheim Brug var hans bedrift, og arbeiderne skulle være takknemlige for det ha, hans far, og bestefar hadde gjort for befolkningen på Orkedalsøren: De hadde skapt trygge og sikre arbeidsplasser i flere generasjoner. Uten deres initiativ, pågangsmot og harde arbeid for å skaffe kapital, råstoff og markeder for de ferdige produktene, hadde ikke en av landets største arbeidsplasser ligget på det gamle ”Fisker-øra”.

Et brev fra Christian Thams til Arbeidsmannsforbundet, som er gjengitt i ”Sosial-Demokraten” den 16. mars 1903, viser klart at han følte seg forurettet og såret: ”Det er uloyal opptreden mot mitt firma som arbeidsgiver, mot dets arbeidere og mot meg som sjef, der er årsak til min handlemåte”

Han hevder videre at han måtte reagere som han gjorde når forbundet støttet ”de ulojale og lovstridige Orkdalsforeningen”, og øvde press mot frie arbeidere”

Epilog

Konflikten på bruket førte til at arbeiderbevegelsen krevde at Stortinget snarest mulig vedtok lov om arbeidstvister. Under valgkampen i 1903, ble saken trukket fram, og var årsaken til at regjeringen Blehr (venstre) foreslo en fagforeningslov.

Ved stortingsbehandlingen av loven framsatte imidlertid professor Hagerup (høyre) et tilleggsforslag om å koble beskyttelse av fagforeningene sammen med et forslag om å beskytte streikebrytere. Fagorganisasjonen protesterte så kraftig at Stortinget ikke våget å vedta noe som helst.

Thamsene har satt sine varige spor i Orkladalføret. Havneområdet på Orkedalsøren fikk i 1904 navnet Thamshavn, og bruket ble omdøpt til Thamshavn Bruk. Navneskiftet hadde sammenheng med oppstarten av Orkla Gruber Aktiebolag på Løkken Verk som Christian Thams tok initiativet til, og som han var direktør og styreformann for fram til 1910.

Thamshavn ble markedsført som gruveselskapets post- og telegramadresse.

Thamshavn Bruk ble brått, og uten forvarsel, nedlagt våren 1914. Hva som var årsaken er en av de mange uløste gåtene om Christian Thams. Thamsenes storhetstid i dalføret var dermed over, men nye virksomheter (gruvedrift og naturforvaltning) de hadde tatt initiativet til og deler av gamle (lakseforetning og trevareindustri), betydde svært mye for utviklingen i

dalføret, men også for utviklingen i Trøndelagsregionen og landet for øvrig. Gruvevirksomheten på Løkken Verk er her et eksempel. Fram til midten av 1970 – tallet var dette en av landets største arbeidsplasser.

Kilder

Elsa Reiersen: Fra fiskerbygd til industristed. Thamsenes forvandling av lokalsamfunnet Orkedalsøren i tida ca. 1870 - 1910

Intervjuer

Intervjuet person: Anton Rikstad
Intervjuer : Leif Metliås

Fra tiden omkring 1905, samt unionsoppløsingen og innkalling til militærtjeneste
Folkeavstemming om kongedømme eller republikk
Kroninga i Trondheim
Div. om livet på Orkanger og i Bruket, arbeids- og lønnsforhold
Forhold omkring det nye kongedømme

Intervjuet person: Ole Monsen
Intervjuer : Leif Metliås

Om arbeidet ved Strandheim Bruk som ung gutt.